

ФІЛІО-АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ ВЧИНКОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ В УЧНІВ 9-12 РОКІВ

Статтю присвячено можливостям педагогічної підтримки виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років закладів інтернатного типу засобами філіо-терапії.

В статті розкрито сутність філіо-арт-терапії як не директивного супроводу діяльності вихованця та його вплив на виховання вчинкової самостійності.

Автором представлені у комплексній методиці критерії та показники здатності вихователів до не директивного супроводу діяльності вихованців та здатності вихованців до прояву вчинкової самостійності. Концептуальні положення проілюстровані впровадженням філіо-арт-терапії у виховну діяльність інтернатних закладів з діагностичною та виховною метою. Застосування філіо-терапії інтегрує зусилля педагога та психолога інтернатного закладу у підтримці прояву вихованцями вчинкової самостійності.

Ключові слова: *вчинкова самостійність, інтернатний заклад, недирективний аналітично-орієнтований підхід, ігрова філіо-арт-терапія, терапія відносин, відповідальний дорослий, здатність до не директивного супроводу.*

Статья посвящена филио-арт-терапии как технологии воспитания самостоятельности поступка воспитанников у 9-12 лет учреждений интернатного типа.

В статье раскрыта сущность филио-арт-терапии как не директивного сопровождения деятельности воспитанника и его влияние на воспитание самостоятельности поступка.

Автором представлены в комплексной методике критерии и показатели диагностики способности воспитателей к не директивному сопровождению деятельности воспитанников и диагностики способности воспитанников к проявлению самостоятельности поступка. Концептуальные положения проиллюстрированы внедрением филио-арт-терапии в воспитательную деятельность интернатных учреждений с диагностической и воспитательной целью. Применение филио-терапии интегрирует усилия педагога и психолога интернатного учреждения в поддержке проявления воспитанниками 9-12 лет самостоятельности поступка.

Ключевые слова: *самостоятельность поступка, интернатное учреждение, недирективный аналитически-ориентированный подход, игровая филио-арт-терапия, терапия отношений, ответственный взрослый, способность к не директивному сопровождению.*

This article is devoted to folio-art-therapy as technology of education of independence of act of pupils at 9-12 years of educational establishments.

In the article essence of folio-art-therapy is exposed as not directive accompaniment of activity of pupil and his influence on education of independence of act.

An author is present in a complex method criteria and indexes of diagnostics of ability of educators to not directive accompaniment of activity of pupils and diagnostics of ability of pupils to the display of independence of act. Conceptual positions are illustrated introduction of folio-art-therapy in an educate activity of интернатных establishments with a diagnostic and educate purpose. Application of folio-art-therapy integrates efforts of teacher and psychologist of educational establishment in support of display pupils 9-12 years of independence of act.

Key words: *act independence, educational establishments, not-directive analytically oriented approach, playing folio-art-therapy, therapy of relations, responsible adult, capacity for not-directive accompaniment.*

Одним з проблемних питань у вихованні вчинкової самостійності в умовах інтернатного закладу є відсутність особистої ініціативи та здатності до самостійної реалізації свого бажання у вихованців. Психологи й педагоги відмічають, що стають поширеними проявами у дітей та підлітків відсутність власної ініціативи та здатності до самостійної реалізації свого бажання, подальшої відповідальності за нього. Найбільш поширеною причиною цього є занадто структурований простір життя дитини. Як наслідок, збільшуються емоційні перевантаження у дітей та дорослих, руйнуються їх стосунки, вихованці інтернатних закладів виходять у життя інфантильними, емоційно та особистісно незрілими.

Вчинкова самостійність базується на розвитку природної потреби бути автономним та ініціативним. Відповідь на пошук технологій у вихованні вчинкової самостійності школярів 9-12 річного віку дає *недирективний гуманістично-орієнтований підхід до дитини*.

Недирективний підхід реалізується у *аналітично-орієнтованих технологіях виховання*, що складаються з самодослідження власних автентичних переживань (з боку вихователів); рефлексії власної виховної позиції вихователями у мікрогрупі за технологією терапії відношень; проведення елементів індивідуальної та групової недирективної філіо-ігрової-терапії та філіо-арт-терапії з вихованцями; організації вербальної рефлексії педагогів в груповій дискусії та в індивідуальному просторі самоспостереження; не-егоцентрованої підтримки педагогів в групових дискусіях з боку психолога – фахівця з філіо-арт-терапії.

Основою недирективного підходу у виховному супроводі складає *ігровий напрям філіо-арт-терапії*, що заснований на вірі в позитивні ресурси кожної дитини та в її прагненні до позитивної самореалізації [1, 3,4,6,7].

Ігрова філіо-арт-терапія є технологією, що допомагає виховувати у дитини здатність до саморозвитку за допомогою недирективних занять творчістю або грою [1,3,6,7,2]. Теоретична основа філіо-арт-терапії базується на головних положеннях основних психологічних і психотерапевтичних концепцій: психоаналізі, аналітичній психології Юнга, когнітивному, гуманістичному та клієнт-центрованому напрямках дитячої психотерапії і психотерапії відносин [3].

Підґрунтям для філіо-терапії є *терапія відносин (Отто Ранк і Альфред Адлер)*. Вперше терапія відносин як особлива форма психотерапевтичної практики з дітьми була проілюстрована в роботах Джесі Тафт і Фредеріка Аллена [3]. Методика *філіо-арт-терапії* була заснована *Едіт Наумбург* та підтримана у практичній діяльності *Ліндою Лі Мак Карлей* – дитячим ігровим терапевтом з Техасу [7].

Часто вихователі позначають дитину як головну проблему. Професіонал з філіо-терапії в цьому випадку виконуватиме роль тренера і навчить вихователів емпатичному супроводу творчої діяль-

ності дитини [7]. Таким чином, суть філіо-терапії полягає в особливому підході до розуміння неповторності індивідуального життєвого шляху кожної дитини. Значущий дорослий залишається в тіні і надає дитині можливість бути лідером у власному житті, але при цьому нести відповідальність за власний вибір.

Під час занять дитині або підлітку надається можливість створити за власною ініціативою творчий продукт або пограти іграшками чи скласти піскову композицію з мініатюрних фігурок. Продукт дитячої творчості, що створений дитиною під час занять з дорослим і в особливий для цього час, є засобом природної комунікації та допомагає зрозуміти символізм дитячого мислення і переживань. Сумісні заняття дорослого і дитини філіо-терапією сприяють самореалізації і розвитку особистісних ресурсів як дорослого, так і дитини.

Технологія філіо-терапії нами була використана в ситуації взаємодії з вихованцями інтернатних закладів. Ми визначили особливе значення застосування цієї технології в умовах закладу інтернатного типу, тому що недирективний підхід допомагає розвинути у вихованців впевненість в своїх силах, самоповагу, здатність до ініціативи, власної відповідальності та активної життєвої позиції, що складає в цілому загальне поняття вчинкової самостійності.

Методика проведення сеансу ігрової-філіо-арт-терапії *спрямована* на визначення здатності вихователів до недирективного супроводу діяльності вихованців та на визначення здатності до самостійної діяльності самих вихованців за моделлю *лабораторного експерименту*. Всі наступні сеанси після першого сприяли завданням корекційно-розвивального напрямку виховання вчинкової самостійності, тому що в них була реалізована у символічній формі динаміка переживань вихованців.

Зміст методики містить спеціально-організований контекст для організації недирективної діяльності вихованця під супроводом філіо-терапевта (психолога). Філіо-терапевт надає супровід «відповідальному дорослому – вихователю, вихователь реалізує недирективний супровід творчої спонтанної діяльності вихованця у спеціально організований час.

Контекстом реалізації філіо-терапії була можливість створювати композиції з піску та мініатюрних фігурок (розміром не більше 10 см) та /або недирективно створювати за власною ініціативою візуальні творчі роботи будь якими засобами на вільний вибір. Заняття відбувалися у кімнаті для ігрової, що було більш сприятливим для зростання ґрунтом, або в кутку класної кімнати, призначеному для ігор [3; 6].

Ми розпочали *ігрову терапію* з мінімального набору іграшок, мініатюрних предметів та художніх засобів для творчої зображальної діяльності [3;6].

До обладнання ми також відносимо матеріали для створення піскової композиції; іграшки

крупного розміру; іграшки середнього розміру; мініатюрні іграшки для пісочниці; сцена для драматизації (30 см заввишки); маріонетки; ганчіркові ляльки; ляльки – рукавички і сцена для них; паперові ляльки; елементи казкових костюмів; матеріали для створення візуальної творчої роботи; матеріали для декоративно-прикладної творчості.

В ігровій кімнаті у нас також знаходилася настільна пісочниця розміром 70 см*10 см*50 см, внутрішня поверхня якої була розфарбована блакитним кольором [3;6].

Організація недирективного супроводу діяльності вихованця в межах проведення лабораторного експерименту була реалізована за моделлю філію-терапії, яку можна позначити у вигляді алгоритму. Цей алгоритм складається з чотирьох послідовних кроків [5,7]:

1. Вислухати і оцінити емоційний стан дорослих (вихователів, педагогів), визначити «відповідального» дорослого по відношенню до конкретної дитини;

2. Визначити, що дорослі цінують в цієї дитині, і не хотіли б змінювати;

3. Встановити рамкові умови у відповідності до складності визначеної проблеми;

4. Обговорити з відповідальним дорослим (вихователем) його нову позицію і власну позицію як позицію філію-терапевта: філію-терапевт (психолог) стає тренером відповідального дорослого, який реалізує гуманістичний недирективний підхід до дитини.

Агентом змін дитини був сам «замовник» – відповідальний дорослий (вихователь, представник батьків), який знаходився в безпосередньому контакті з дитиною, тому що ні жодна дитина ще не сказала: «У мене щось в житті не так, проведіть зі мною терапію». Одночасно, при проведенні індивідуальних занять з філію-терапії з дитиною, відповідальному дорослому (вихователю) було запропоновано індивідуальні консультації відповідно його власних переживань та ефективності виховних недирективних впливів (після 4-х занять з дитиною проводилося одне заняття з відповідальним дорослим).

Одна сумісна зустріч філію-терапевта та відповідального дорослого була реалізована на початку занять для діагностики здатності вихованця до вчинкової самостійності. Протягом неї обговорювалися основні уміння для реалізації відповідальним дорослим (вихователем) емпатичних відносин з дитиною: підготовка часу, місця і приладдя для індивідуальних занять творчістю (особливий час, в який відносини не припиняються); емпатичний відгук на поведінку дитини; використання креативної спрямованості недирективного створення творчих робіт; ефективне визначення оптимальних обмежень при індивідуальній роботі та у мікро групах вихованців [5,7].

Метою зустрічей з вихователями у мікрогрупі було розуміння базових положень філію-арт-терапії: 1) відповідальний дорослий повинен зро-

зуміти, що відносини «дорослий – дитина» міцніють завдяки атмосфері довіри і створенню умов для вільного самовираження; 2) під час створення творчої роботи дитиною її не можна спрямовувати, виправляти – важливо приймати її і результат її творчості у будь-якому вигляді; 3) вихованець зміниться, коли буде до цього готовий та інші.

Відповідно останнього питання часто виявлявся опір дорослих та їх нестерпне бажання втручатися та виправляти. Але ми наполягали, що завдання відповідального дорослого переконати дитину в тому, що вона може виконувати будь-яку діяльність самостійно та за власною ініціативою.

Підґрунтям до не директивного супроводу діяльності дитини є особливе розуміння позиції «відповідального дорослого»: відповідальний дорослий під час заняття намагається зрозуміти відчуття і переживання дитини, відображає і приймає їх; відповідальний дорослий забезпечує дитині можливість вирішувати проблеми під час сесії і поважає її самостійні спроби змінюватися.

Особливого значення набуває те, що відповідальний дорослий займає пасивну позицію і не робить нічого за дитину, разом з дитиною або допомагаючи дитині [5]. Якщо у діяльності дитини виникає об'єктивна необхідність в допомозі, то дитина може про це попросити. Повинна бути довіра до можливостей дитини впоратися самостійно з власними ускладненнями, їх адекватним оцінюванням та адекватним оцінюванням власних зусиль.

В не директивному супроводі діяльності дитини ми розрізняємо такі типи допомоги з боку відповідального дорослого: заохочення – стимулювання відповіді; підказка-заохочення – назва відомої категорії з метою стимулювання відповіді; підказка-вибір – надається перелік варіантів відповіді, а дитина вибирає з нього ту відповідь, яка підходить їй, або пропонує свою відповідь; пряма підказка (конкретна) – потребує відповіді так, чи ні.

Метою обмежень, які вводяться в спеціальний час для занять філію-терапією, є розвиток самоусвідомлення вихованців власних переживань, бажань, обов'язків і відповідальності по відношенню до себе і світу. Визначаються тільки ті обмеження, які потрібні під час заняття, щоб зберегти безпеку простору для всіх учасників [5].

Наведемо приклади інструкції, що надавалась для відповідального дорослого та вихованця [5]. *Інструкція, що надавалась відповідальному дорослому (вихователю):* «Протягом 45 хвилин ви недирективно супроводжуєте діяльність дитини, коли залишиться 10 хвилин, нагадайте, що час майже вийшов. Потім, коли дитина покине приміщення, заповніть протокол спостережень та протокол самоаналізу.» *Інструкція для дитини:* «Ти можеш тут погратися або зробити якусь роботу – малюнок, або щось інше будь-яким засобом. У тебе для цього 45 хвилин. Коли буде

закінчуватися час та залишиться 10 хвилин, я тобі скажу про це...»

Під час діагностичній зустрічі нами визначалось здатність вихователів до не директивного супроводу та здатність вихованців до самостійної діяльності. Для діагностичної мети нами були розроблено система оцінювання.

Для вихователів ми визначили такі критерії здатності до не директивного супроводу: доброзичливість, гарний настрій та налаштування на співпрацю з дитиною; відповідність дій принципам недирективного супроводу діяльності дитини; оптимальна фіналізація індивідуальної зустрічі з дитиною.

Для вихованців критеріями здатності до вчинкової самостійності були визначені ступінь потрібної допомоги; зацікавленість; власна ініціатива; здатність до автономної поведінки; креативність (у діях, у сюжеті, у формах); активна позиція; завершеність дій та сюжету; сфокусованість поведінки; впевненість дій; задоволення від власних дій; творчий продукт є спонтанним; творчий продукт є експресивним; творчий продукт є цілісним; творчий продукт є метафоричним.

Процедура оцінювання складалась з характеристик відповідей, які вказують на певний рівень виконання завдання та оцінюються відповідним балом. Оцінка ступеня допомоги експерта вихованцю під час не директивного супроводу ігрової діяльності чи створення візуальної творчої роботи визначається чотирма рівнями.

Перший рівень (високий рівень автономії) вказує на те, що вихованець впевнено реалізує творчу діяльність або вибирає сюжет для гри з піском та мініатюрними фігурками, має внутрішній план дій, виявляє зацікавленість, не потребує допомоги експерта, його результат діяльності має закінчений та цілісний вигляд.

Другий рівень (середній рівень автономії) характеризує ситуацію, коли вихованець потребує емоційної підтримки чи вербальних інструкцій, звертається за допомогою, може пояснити словами свій план, результат може бути не закінченим.

Третій рівень (достатній рівень автономії) – вихованець не виявляє зацікавленості, не має ініціативи у діяльності, повільно починає виконувати стереотипні дії, отримуючи підказку-заохочення або підказку вибір, відсутні сюжет та цілісність діяльності, постійно звертається за допомогою експерта.

Четвертий рівень (недостатній рівень) – вихованець залишається пасивним, не проявляє власної ініціативи, не виявляє зацікавленості, допомога експерта не приводить до покращення діяльності.

Рівень ступеня недирективності у діяльності вихователя відповідає наступним характеристикам:

високий рівень: вихователь залишає простір для проявлення ініціативи дитиною, доброзичливий, в міру активний, може проявити емпатію та оптимальну допомогу;

середній рівень: вихователь залишає простір для проявлення ініціативи дитиною, доброзичливий, буває занадто активним або пасивним, може іноді проявити емпатію та оптимальну допомогу;

достатній рівень: вихователь залишає мало простору для проявлення ініціативи дитиною, непостійний або занадто ригідний у своєму настрою, буває занадто активним або пасивним, перебільшує з власною ініціативою в допомозі дитині;

низький рівень: вихователь не залишає простору для проявлення ініціативи дитиною, непостійний або занадто ригідний у своєму настрою, буває занадто активним або пасивним, виявляє директивні інтервенції у діяльність дитини,

Самоаналіз своєї діяльності вихователі виконували за запропонованою нами схемою [5]. Наведемо деякі приклади відповідей з анкет самоаналізу вихователів, що були зроблені на початку констатувального експерименту: 1. Мої враження та мій досвід переживань під час роботи з вихованцем: «не можу визначитися», «нормальні»; 2. Наскільки я дотримувався правил недирективного супроводу діяльності вихованця: «я все забула», «все робила, як треба, що вийшло – не знаю»; 3. Що можна було б зробити краще? «не знаю»; 4. Які можна визначити теми у діяльності вихованця та у його творчій роботі? «дитина гралася з піском», «хлопчик будував чарівне місто», «дівчинка ліпила з пластиліна»; 5. Чи нагадує цей досвід мене самого, мої власні переживання у житті? «ні, не нагадує»; 6. Які обмежування необхідно було встановлювати? Яким чином це відбулося? «обмежування не встановлювала»; 7. Що дала ця робота вихованцю? «не знаю», «погратися», «індивідуальну увагу».

Протягом 10 індивідуальних занять вихователів з вихованцями відбувалося багато показових змін в контакті «дитина-дорослий», у проявах ініціативи вихованцем та у ставленні вихователів до вихованців. Особливо має значення, що в фокусі дослідження знаходився як вихованець, так й вихователь. Акцент спостереження знаходився на характері взаємодії дорослого та дитини під час сумісної діяльності. Результати спостереження відображали покрокову динаміку у вихованні вчинкової самостійності на підґрунті протоколу, що заповнювався після кожної зустрічі.

Отже, введення у підготовку вихователів елементу самоаналізу дозволило прийти до наступних висновків: вихователі враховують тільки поверхневий шар свого досвіду переживань та дитини; вихователі важко усвідомлюють свій стан та ставлення до конкретної дитини; не усвідомлюють своїх проєкцій на дитину; не визнають право дитини на ініціативу; весь час прагнуть до структуризації простору та діяльності вихованців, що блокує їх індивідуальні прагнення; не можуть визначити символічний контекст дитячої гри, тому

не усвідомлюють її значення для конкретної дитини; критерій «налаштування на співпрацю з дитиною» розуміють як необхідність щось з нею «робити негайно», за спостереженнями та самоаналізом, почувають себе розгублено та не знають як почати індивідуальну зустріч або її завершити; якщо виникло так, що дитина «надто зацікавилася грою», то вихователь не може емпатично встановлювати обмеження за недирективними принципами виховання.

Застосована методика *філіо-арт-терапії* дала можливість визначити індивідуальний вплив недирективного виховного супроводу діяльності вихованців інтернатних закладів на виховання вчинкової самостійності.

Якісні показники виявилися ефективними та показовими як під час константування стану вихованості вчинкової самостійності, так і у

формуванні вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів. Нажаль, представлені дані за цією методикою неможна вважати інвалідними через невелику виборку респондентів дослідження, тому ми не можемо представити розрахунки остаточних результатів дослідження відповідно співвідношення здатності вихователів до не директивного супроводу та здатності вихованців до прояву вчинкової самостійності.

Особливо має значення, що в фокусі дослідження знаходився як вихованець, так й вихователь, що були задіяні у сумісній діяльності, а результати відображали покрокову динаміку у вихованні вчинкової самостійності тому, що від зустрічі до зустрічі відбувалися зміни у переживаннях двох суб'єктів виховного процесу – вихованця і вихователя. Ці зміни відображалися у протоколі спостереження після кожної зустрічі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллан Джон. Ландшафт детской души. Юнгианское консультирование в школах и клиниках / Перевод с англ. Ю.М. Донца / Под общей редакцией В.В. Зеленского. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 262 с.
2. Мардер Л.Д. Цветной мир. Групповая арт-терапевтическая работа с детьми дошкольного и младшего школьного возраста. – М.: Генезис, 2007. – 143 с., ил.
3. Мустакас Кларк. Игровая терапия. – СПб.: Издательство «Речь», 2000 – 282 с.
4. Новые направления в игровой терапии: Проблемы, процесс и особые популяции / Под ред. Г. Л. Лэндрета. Пер. с англ. – М., Когито-Центр, 2007. – 479 с. (Мастер-класс)
5. Практический семинар по фило-арт-терапии Линды Ли Мак Карлей для волонтеров 17-29 мая 2009 года в г. Николаеве.
6. Экслейн Вирджиния. Игровая терапия: Пер. с англ. – М.: Психотерапия; Апрель – Пресс, 2007. – 416 с.
7. Family Art Therapy. Foundations of Theory and Practice. Christine Kerr. Janice Hoshino. Judy Sutherland. Sharyl Thoode Parashak. Linda Lea McCarley. Routledge. Taylor @ Francis Group. New York. London. 2005.

© Бернацька О.Б., 2010

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2010 р.